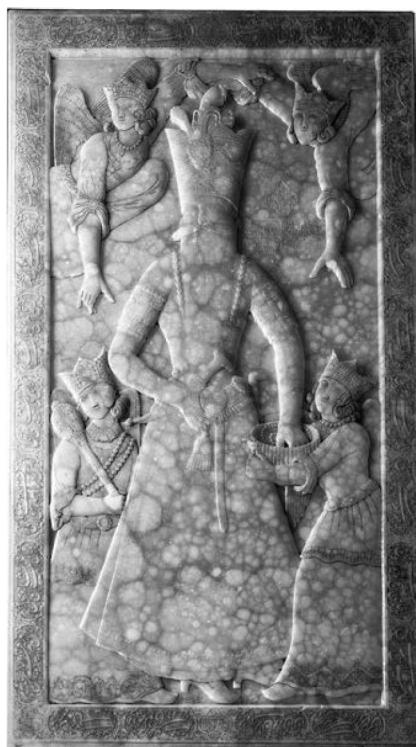

بررسی و تحلیل شمایل نگاری‌های اماکن آستان مقدس حضرت معصومه(س)

نگاره شماره ۱- نقش انسان با عصا به نشانی قدرت و شوکت در زیر ستون ایوان آینه

نگاره شماره ۴- تصویر فتحعلی شاه قاجار و فرشتگان بالدار، شماره شناسه سند، ما امف، ۱۲/۵۱۶۳

تاریخ شمایل به معنای نگاره، ریخت، چهره (انسان، حیوان) درونمایه آثار هنری وابسته به همه بشریت است؛ و ملت‌ها از آن در طول تاریخ به صورت‌های گوناگون استفاده کرده‌اند. مسیحیان به خاطر پاییندی به گسترش معنویت با شمایل نگاری بزرگان دین، بیش از ملت‌های دیگران را توسعه داده‌اند، در صورتی که در جهان اسلام با وجود آرای برخی فقهاء مانند «محمد عبده» در باره معطوف بودن قول پیامبر در مورد منع تصویرسازی بتپرستانه و بهره‌مندی دیداری از این هنر، در کنار نگاره‌های گیاهی، اسلامی، ختایی، محاجی استفاده شده است.

از این منظر، یعنی؛ انواع نگاره‌های اسلامی و یارهای از شمایل‌های انسانی و حیوانی، آستان مقدس حضرت معصومه (س) جایگاه ویژه‌ای دارد، به گونه‌ای که بعضی از کاشی‌ها و سنگ‌های مزار موزه آستان مقدس از نفیس‌ترین آثار هنری کشور به شمار می‌آید، در این میان کاشی‌های مُعرق، زین فام و هفت زنگ باز مانده از دوره سلجوقی، ایلخانی، صفویه و قاجاریه موزه آستان مقدس مانند کاشی‌های امام‌زاده علی بن جعفر و امام‌زاده محمد بن موسی الکاظم (ع) شهر قم و روستای کرمجگان موزه آستان مقدس از زیباترین کاشی‌نگاری ایران و جهان اسلام به شمار می‌آیند، به طوری که ۱۰۰ سال پیش محمد باقر متولی باشی، تولیت آستان مقدس و امام‌زادگان پیرامون شهر قم، نگزیر شد برای نگهداری آنها را به خزانه و پس از آن به موزه آستان انتقال دهد.

شمایل انسانی

در این نوع شمایل نگاری، انسان پُرسمان بنیادین به شمار می‌آید، شاخه‌ای از هنر شمایل نگاری که نشانه‌های آن در بسیاری از ساختمان‌های بازمانده از جهان باستان به‌ویژه مصر، یونان، روم و ایران دیده می‌شود. اگرچه دامنه این هنر پس از اسلام به خاطر توصیه‌های دینی محدود شد، ولی در دوره قاجاریه به‌خاطر: (الف) مسافرت ایرانیان به اروپا و آشنازی با فرم و دست‌مایه‌های هنر اروپایی و فرنگ اولین‌ستی، (ب) شیفتگی شخصی فتحعلی شاه قاجار برای نشان دادن قدرت و بزرگ‌نمایی شهریاری خود در برابر با پادشاهان ایران. (ت) کارسازی آذار روشنفکران و اقلیت‌های دینی و قومی چون روزنامه‌ها، این‌جن‌ها و مراکز آموزشی دیگاره در گستره فرهنگی ایران راچ شد.

از این دیدگاه حرم حضرت معصومه (س)، به خاطر خاکسپاری برخی از شاهان و شاهزادگان قاجاری جایگاه ویژه‌ای دارد، به گونه‌ای که بعضی از سنگ‌های مزار آنها از نفیس‌ترین آثار هنری کشور به شمار می‌آیند، با این توضیح که به خاطر فضای مذهبی شهر قم، هزینه‌گرفتار فراهم کردن سنگ مناسب و از همه مهم‌تر بدکارگیری نقاش، خوشنویس و سنگ‌تراش، شماره آنها در حرم مطهر ناچیز و محدود به چند سنگ مزار چون سنگ قبر فتحعلی شاه، محمدشاه، قهربان میرزا، علی اصغرخان اتابکی و دیگران است. بی‌گمان از این گونه شمایل در سنگ‌های مزار مردم عادی هم دیده می‌شود، با این تفاوت که این شمایل‌ها نسبت به گروه اول ساده و بیشتر بدست سنگ‌تراشان نزدیک گورستان‌های قم فراهم آمده بود.

افرون بر سنگ‌های مزار، در سنگ‌های ازره و پایه‌های ستون ایوان آینه هم شمایل‌آدمی وجود داشت، این شمایل‌ها به هنگام بازسازی ایوان آینه در زمان تولیت حجت‌الاسلام احمد مولایی به آرامگاه خاندان صفوی (گنبد سیز) و ساختمان اداری آستان منتقل شدند، ازین چهار شمایل، دو تای آن فرشته مردم‌نامی بال‌دار، و دو تای دیگر شمایل ازدهم با چهره طبیعی دوره صفویه و قاجاریه بودند. آنها پوشش مردانه و صوفیانه (قبا و عمامه) داشتند؛ و در یکی از دست‌های آنها عصا به معنای قدرت زمینی^۱ و در دست دیگر، تسبیح به معنای ستایشگر و نیاش قرار گرفته بود، به عبارت دیگر، آنها در کنار شمایل فرشتگان بالدار به عنوان نمادهای آسمانی، از عصا به مانند نماد قدرت و افسون زمینی، برای حفظ سنگینی ستون‌های ایوان استفاده کردند (نگاره شماره ۱). با این توصیف که به خاطر شباخت این شمایل‌ها به نگاره‌های بازمانده از میرزا علی اصغرخان اتابک و برادران او، ممکن است آنها نگاره‌ای از ابراهیم خان امین‌السلطان باشند که نگارگر و سنگ‌تراش چهره او را در چارچوبی راژگونه در ایوان آینه به یادگار گذاشته باشد.

افرون بر سنگ‌های مزار و ازره، در کاشی‌های هم موزه آستان هم از شمایل انسانی استفاده شده است. نقش سه سوارکار بالباس‌های مزین به نقش چشم طاووس بر روی یکی از کاشی‌های منتقل شده از امام‌زاده علی بن جعفر^۲ در قرن هفتم هجری (نگاره شماره ۲) و شمایل انسانی بر روی کاشی خشتی از دوره قاجاریه درباره تکوین زندگی یعنی؛ دوره شکار، دامداری، کشاورزی و عصر صنعتی و دو جوان بالباس، کلاه و کمریند در کنار کوه، از زیباترین کاشی‌های هم موزه آستان هستند (نگاره شماره ۳). با این وانمود که پس از ایلخانیان چشم‌های این سه سوارکار به دلیل صورت مغولی مخدوش شده است.

شمایل فرشتگان

فرشتگان در بسیاری از آینه‌های جهان، بیام اور دستورات خداوند و پاسدار برگزیدگان و از همه مهم‌تر نشانه آرزوهای ناکام آدمی یا میاندار فرضی بین خداوند و آدمیان هستند.^۴

از این رو فرشتگان سنگ‌های گور شاهان و شاهزادگان موجود در آرامگاه‌های حرم مطهر مانند شمایل فرشتگان ایران باستان تاج گل، تاج سلطنتی، جام و گرز (دکن) به معنای نگهدارنده دین و دولت در دست دارند. عمولاً این فرشتگان دو تایی هستند؛ و بیشتر در قسمت نخست نگاره و گاهی به صورت تکی در قسمت پایین سنگ قرار دارند، بیشتر آنها پیکری فربه و صورتی بشاش از زندگی پیخور نمیر مردم ایران در دوره قاجاریه دارند. افزون بر این آنها بال‌ها و پاهای خود را در میان گل و بوته‌های بهشتی به نشانه پرواز و فرمانته‌داری باز کرده‌اند، تا برستگاری صاحب سنگ تاکید نمایند. (نگاره شماره ۴).

(نامعلوم) در حرم مطهر از نقش آهو به معنای گریز از وابستگی‌های دنیاگی یا پشت پا زدن به امور مادی و تبرزین استفاده شده است که در نوع خود بی‌نظیر و بسیار زیباست، تا جایی که نمونه آن را نمی‌توان در هیچ کدام از سنگ‌های مزار گورستان‌های کشور پیدا کرد. در ایوان مقبره ۳۲ صحن اتابکی هم چندین نقاشی بر روی کاشی وجود دارد، یکی از آنها منظره شکار در حاشیه رودخانه است؛ این کاشی نگاری مربوط به طبیعت، رودخانه و ماهی است. به نظرم رسید این نگاره‌ها جزو اولین نقاشی‌های هستند که از روی کارت‌پستال‌های اروپایی در دوره ناصرالدین شاه فاجرا لگوبداری شده‌اند (نگاره‌های شماره ۹ و ۱۰).

شمایل شغل‌ها و سازمان‌های اداری و نظامی در سنگ‌های مزار
در روزگار گذشته کارها و پیشینه‌ها به خاطر انتساب به پیامبر و اولیاء الهی چون؛ کشناوری به حضرت آدم (ع)، خیاطی به حضرت ادريس، نجاری به حضرت نوح (ع) و سلامانی به حضرت سليمان نبی (ع) به عنوان تامین‌کننده معاش خانواده و کالاهای بنیادی جامعه، مقدس به حساب می‌آمدند.^{۱۵} افزون بر این، پاره‌ای از خاندان‌ها ساقنه چند صد ساله در پیشه‌ها داشتند؛ به خاطر انتساب به آن، سرافراز بودند. چنانکه مردمان شهرها و روستاهای این افراد را با فرنامی (القابی) برابر با شغل و رسته مانند فلان ندادند، تجارت می‌شنختند. بنابر این از به گاریزی شمایل وابسته به پیشه در گورستان‌ها بیشتر در سنگ‌های مزار مردم عادی متداول بود. چنانکه به دلیل همینه بالای فراهم کردن قبر برای مردم مطهر، شمار این سنگ‌ها نسبت به گورستان‌های اطراف شهر کمتر است. بیشتر این سنگ‌ها به هنگام سنگ‌فرش رویه صحنه‌نی خاک شده و اگر نشانه‌ای از آنها باز مانده، بسیار ناچیز و بیشتر در پیوند با سنگ‌های مزار کوچک است. فیچه، نخ و سوزن، جرخ، دار قالی، ایزار سلمانی، شکار به مانند نشانه شغلی، مهر و تسبیح نشانه ایمان، شانه چوبی به عنوان پاکی، آراستگی و نشانه جنسیت زنانه بیشترین نمادهای به کار رفته در این سنگ‌ها بوده است.^{۱۶}

نگاره‌های گیاهی و گل‌دانی

در میان نگاره‌های گوناگون حرم مطهر، گیاهان به خاطر پذیرش دینی و اجتماعی جایگاه ویژه‌ای دارند. به معنای دیگر، نقش‌های گیاهی مانند؛ درخت سرو، گلهای محمدی، داویدی، نیلوفر، زنبق، آفتاب‌گردان، شاه عباسی و انواع گل بوته به مثابه باع پهشتنی در بیشتر قسمت‌های حرم مطهر دیده می‌شود. به ویژه آنکه در میان این باع رویایی، گل‌دانه‌های حرم مطهر به مانند نماد درخت سرو یا «سیر صعود انسان به آسمان هفتم»^{۱۷} یا «منعنی زندگی و نماد جهان زنده و پویا»^{۱۸} بسیار چشم‌نواز

نگاره شماره ۵-۵
نقش فرشته بالدار و
تاج سلطنتی در حال
شادمانی، در سنگ
قبر زهرا خانم دختر
محمدشاه قاجار.

اگرچه از دیدگاه دینی، فرشتگان بی‌سو (خواجه) هستند، ولی در سنگ‌های حرم مطهر، آنها دارای جنسیت مردانه مانند فرشته بالدار زیرستون ایوان آینه و زنانه مانند فرشتگان بالدار سنگ مزار فتحعلی‌شاه هستند، تا جایی که در پاره‌ای از شمایل‌ها، آنها افزون بر موی بلند، پایین تنخ خود را با دامن زنانه پوشانده‌اند. (نگاره شماره ۵) در این میان سنگ قبر مهد علیا به جای یک یا دو فرشته، توده‌ای از فرشتگان به مانند نماد خدمتگزاری در بهشت دارد. در این سنگ، پاره‌ای از فرشتگان گرز ایشک آغاسی به معنای خدمتگزاری، شماری ایزارهای خنیاگری چون چنگ و شبیور و بربط و دسته‌ای ایزار شکار به معنای خوشگذرانی در دست دارند، در این میان دانه‌های تسبیح در میان حاشیه حوریان بهشتی یکی از ویژگی‌های یگانه این سنگ در میان سنگ‌های آرامگاه‌های حرم مطهر است.^{۱۹}

فرشته بالدار سنگ قبر قاسم خان صوراسرافیل^{۲۰} از بیان‌گذاران روزنامه صوراسرافیل در انقلاب مشروطه یکی دیگر از شمایل‌های چشمگیر آستان است، فرشته این سنگ، صورتی زنانه با ریشی محمد دارد. در واقع این شمایل، سمبولی آرایه مشهور قران مجید «إذا نُفِعَ فِي الصُّورِ فَلَا أَسْبَابٌ لَّهُمْ يَوْمَئِدُونَ وَ لَا تَسْأَلُونَ» در توصیف برخاستن مردگان در روز رستاخیز با صدای شپور بزرگ حضرت اسرافیل است. باسته گراش است که این نشان (لوگوی) برگرفته از نشان فرشته زن جوان انقلاب بزرگ فرانسه با شعار «آزادی، برابری و برادری» بود.^{۲۱} با این تفاوت که برادران صوراسرافیل با توجه به فضای مذهبی حاکم بر کشور در دوره قاجاریه به جای صورت زن جوان، از صورت زن جوان با ریشی فرقی استفاده کرده بودند.

به غیر از سنگ‌های مزار، در گاشی‌های دو سوی رود و رودی صحن اتابکی (درب ساعت) ۱۲ شمایل فرشته بالدار به مانند «ملانک آستان»^{۲۲} یا ایشک آقاسی (تشیفات) استفاده شده است. از آنجاکه نگهبانی در کشور ما شغل مردانه است، این فرشتگان با صورتی مردانه داری تاج مراوریدنشان، لباس و چمه‌های روزی هستند؛ و دست خود را به نشانه آرامش با حرکت آهسته زائرین به سوی حرم مطهر بالاگرفته‌اند. (نگاره شماره ۶)

شمایل حیوانی

تصاویر جانوران یک قسمت دیگر از نقوش سنگ‌تراشی، گاشی‌کاری و نقاشی‌های آستان مقدس در موزه است، به طور کلی این تصاویر مرتبط با حیوانات اساطیری و پهشتنی چون شیر، آهو، سیمرغ، طاووس، ماهی و غیره است. تصاویری که بر اساس باورهای عرفانی نمادی از زیبائی و آرزوهای بشی شری هستند. در این میان شیر به عنوان نماد شجاعت و مردانگی در رود و رودی کاخ‌ها و آرامگاه‌های ایران باستان و نماد حضرت علی علیه السلام با صفات والای انسانی مانند مظہر شجاعت و مردانگی بیشتر از نقاشی‌های دیگر رواج دارد. و بهلهلم آیلر دامنه‌های زاگرس و البرز را زادگاه اصلی شیرهای سنگی و سطح گاشی‌ها (۱۲۰۰-۱۵۰۰ می‌داند).^{۲۳}

تصاویر باقی مانده از گورستان بابلون شهر قم، نشان دهنده وجود شیر سنگی در این گورستان است. مجسمه‌هایی که به هنگام سنگ‌فرش گورستان و تبدیل آن به باع ملی، توسط بدیهی با شهرداری وقت جمع آوری شدند. از این تعداد دو عدد، برای زیباسازی میدان آستان در رود و رودی قبرستان شیخان نصب شده بودند که با پیروزی انقلاب اسلامی جمع آوری و به نقطه نا معلوم منتقل شدند.^{۲۴}

افزون بر شیرهای سنگی، نماد شیر و خوشید در تعدادی از سنگ‌های مزار جون سنگ قبر سرتیپ ارتش، فضل الله آق اولی^{۲۵} و نصرت الله خان گودرزی^{۲۶} از خانه‌ای بروجرد وجود دارد، با این تفاوت که در دوره پهلوی از این شمایل‌ها به جای نماد پهلوانی، به مانند نماد وفاداری به نظام سلطنتی وقت استفاده می‌شد.

به غیر از سنگ‌های قبور، در سنگ‌های از اڑا صحن حضرت امام رضا(ع)، کاشیکاری، گچبری و نقاشی‌های حرم مطهر از نقوش حیوانی استفاده شده است. در این میان نقش مرغ شکاری و مرغ ماهی خوار به معنای زندگی کوتاه‌مدت یکی از زیبا ترین نقاشی‌های حیوانی بود که در باسازی های چند دهه پیش، نقوش گیاهی جایگزین آنها شد. به غیر از این در چندین قسمت صحنین چون کاشی‌های مُعقل ایوان صحن عتیق (از طرف مدرسه فیضیه)، رود و قله صحن اتابکی، رود و رودی آرامگاه معابون سلطنه از نقش طاووس، کوتور تاج دار و قمی به عنوان پرندگان زینتی، نماد باع پهشتنی و آرامش ولذت معنوی استفاده شده است (نگاره شماره ۷).

در کاشی‌های خشنی زین قام موذه آستان هم شمایل حیوانی شامل آهو، اسب،

طاوس و غیره وجود دارد. در این میان نقش بر جسته ازدهای خشمگین در حال پرواز، یکی از بی‌نظیرترین شمایل‌های حیوانی آستان مقدس است. به نظر می‌رسد این نقش با الهام از سیک چینی به معنای نشان امپراتور چین به همراه مغولان به ایران آمده است (نگاره شماره ۸).

علاوه بر کاشیکاری‌های حرم مطهر، در سنگ قبرهای آستان مقدس هم از نقوش

حیوانات استفاده شده است. به عنوان نمونه سنگ قبر یکی از دراویش مدفون

پیش‌نوشت‌ها:

۱. محمدی وکیل، مینا، (۱۳۹۹)، مجله معرفت، شماره ۲۶۹، ص ۴۱-۵۲.
۲. تناولی، پرویز، (۱۳۸۸)، سنگ قبر، تهران ف موسسه فرهنگی هنری بن‌گاه، ص ۱۶ و ۱۱۱.
۳. کتعایی، ابراهیم، کتعایی، نیره، (۱۳۹۶)، بررسی جلوه‌های آینین فلندی و عباری در رمان کلیدر، فصلنامه علمی تربیجی فرهنگی- اجتماعی خراسان، سال ۱۲، شماره ۱، ص ۹۹-۱۱۵.
۴. شوالیه، زان ڈاک، گیران، آلن، فرهنگ نماده، اساطیر، رویاها، ج ۴، تهران، جیحون، ۱۳۸۹، ص ۳۸۲-۳۸۹.
۵. مامف مکر اسنان آستان مقدس قاطعی، (۱۴۰۶)، ۲۰/۵۱۶.
۶. مامف، (۱۴۰۷)، ۱۲/۵۹۱.
۷. هنگامی که در «صور» دمیده شود، هیچ یک از بیویندهای خویشاوندی در آن روز میان آن‌ها نخواهد بود؛ و از یکدیگر تقاضای کمک نمکنند چون کاری از کسی ساخته نیست (سورة مومون، آیه ۱۵).
۸. احمدی، طاهره، (۱۳۹۱)، مقایسه و تحلیل ساختار روزنامه‌های مل黯الدین و صوراً، تبریز، مجله زبان و ادب دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، سال ۶۵، بهار و تابستان، ۹۱، مسلسل ۱۹، ۲۲۵ ص، wilhelm.iler.
۹. اهل‌الحسنی ترقی، مهدی (۱۳۹۳)، نقش قبور تخت فولاد، داشتماهه تحت فولاد، جلد دوم، اصفهان، سازمان فرهنگی- تفریحی شهرداری اصفهان، ص ۵۹۵-۵۸۸.
۱۰. مصاحبه، گرامی، ابوالحسن (۹۰/۱۲/۲۳). دبیر تاریخ و جغرافیا شهر قم
۱۱. مامف، (۱۴۰۷)، ۱۲/۳۹۹.
۱۲. مامف، (۱۴۰۷)، ۱۲/۵۹۳.
۱۳. جامعه خبری تحلیلی الف، شغل پیامبران چه بود، (۱۳۹۴/۴/۱۵).
۱۴. شوالیه، زان ڈاک، گیران، آلن، فرهنگ نماده، اساطیر، رویاها، ج ۴، تهران، جیحون، ۱۳۸۹، ص ۲۲۹.
۱۵. کوهزاد، نازنین، تقدس نقش سرو در هنر ایران، مجله نقاش مایه، دوره ۳، شماره ۵، بهار و تابستان، ۱۳۸۹، ص ۷-۱۶.
۱۶. راجح، کوک، درخت زندگی، ترجمه سوسن سلیم زاده و هلینا قائمی، تهران، انتشارات شوالیه، (۱۴۰۷)، ص ۸۸.
۱۷. راجح، کوک، درخت زندگی، ترجمه سوسن سلیم زاده و هلینا قائمی، تهران، انتشارات شوالیه، (۱۴۰۷)، ص ۱۹.
۱۸. شوالیه، زان ڈاک، ترجمه سودابه قصائی، تهران، نشر جیحون، ۱۴۰۷/۹، ص ۳۵۱.
۱۹. مامف، (۱۴۰۷)، ۱۲/۵۹۶.
۲۰. شوالیه، زان ڈاک، ترجمه سودابه قصائی، تهران، نشر جیحون، ۱۴۰۷/۹، ص ۱۴۷۹.
۲۱. مامف، (۱۴۰۷)، ۱۲/۵۹۸/۱.
۲۲. بوکهارت، نیتوس، هنرهای اسلامی، ترجمه حسین سلطان زاده، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۹۵، ص ۱۴۵.
۲۳. نجار اعرابی، مهدی (۱۳۹۳)، نقش قبور تخت فولاد، داشتماهه تحت فولاد، اصفهان، سازمان فرهنگی- تفریحی شهرداری اصفهان، ص ۴۵.
۲۴. کوپر، جین، فرهنگ صور نماده‌های سنتی، ترجمه ملیحه کرباسیان، تهران، فرشاد، ۱۳۷۰، ص ۷.
۲۵. نجار اعرابی، مهدی (۱۳۹۳)، نقش قبور تخت فولاد، داشتماهه تحت فولاد، اصفهان، سازمان فرهنگی- تفریحی شهرداری اصفهان، ص ۵۴۶.

توضیحات شکل‌ها (نگاره‌ها)

- نگاره شماره ۱- شمایل دو جوان بالباس دوره قاجاریه از کاشی‌های امام زاده علی بن جعفر قم
نگاره شماره ۲- شمایل سه سوار با صورت مغولی، از کاشی‌های امام زاده علی بن جعفر قم
نگاره شماره ۳- شمایل دو جوان بالباس دوره قاجاریه از کاشی‌های موزه آستان مقدس
- نگاره شماره ۴- شمایل فرشته بالدار در کاشی‌های ورودی اتابکی (درب ساعت) صحن حضرت امام رضا (ع)
نگاره شماره ۵- نقش پرنده در کاشی‌کاری در حال پرواز (دوره ایلخانی) در موزه آستان مقدس
- نگاره شماره ۶- شمایل ازدهای در حال پرواز (دوره ایلخانی) در موزه آستان مقدس
- نگاره‌های شماره ۷- شمایل رضاعیه (در تیزیان) صحن حضرت امام رضا (ع)
نگاره شماره ۸- شمایل ازدهای در حال پرواز (دوره ایلخانی) در موزه آستان مقدس
- نگاره‌های شماره ۹- شمایل دو جوان بالباس دوره قاجاریه ایوان آرامگاه شماره ۳۳ صحن حضرت امام رضا (ع)
نگاره شماره ۱۰- نقش طبیعت در کاشیکاری ایوان آرامگاه شماره ۳۳
- نگاره شماره ۱۱- کاشی نگاری گیاهی (دو درخت سرو) با نقش برجسته و اشعار شاهنامه ابولقاسم فردوسی و سال ساخت ۸۳۷ قمری بنام خداوند جان و خرد / کزین برتر اندیشه بر نگذرد خداوند نام خداوندی جای / خداوند روزی ده رهنمای بییندگان آفریننده را / نیزی منجان دو بیننده را نه اندیشه یا بد و نیز راه / که او برتر از نام و از جایگاه فی تاریخ ربیع الآخر سنه ثمان و ثلثین و سمعایمه هجریه نوبیه حامدا و مصلیا.
- نگاره شماره ۱۲- کاشی خشتی با نقاشی لعله دار، با شمایل گیاهی، حیوانی و اسلامی با کتیبه‌ای به خط کوفی به موضوع «المعد»، قرن هفتم هجری

هستند؛ در کنار زیبایی و برجستگی، شکوه والا بی این جایگاه مقدس را به نمایش گذاشتند.

افزون بر کاشی‌ها، در سنگ‌های مزار حرم مطهر هم از نگاره‌های گیاهی به فراوانی استفاده شده است، بدگونه‌ای که این نقاشی‌ها را می‌توان در تمامی سنگ‌ها دید. در این میان نگاره جام و آیه «کل شء هالک الا وجهه»^{۱۰} به همراه بونه‌های گل و فرشته بالدار در بیشتر سنگ‌های قبور گران قیمت استفاده شده است. به نظر می‌رسد نگاره جام و فرشته بالدار سنگ قبر مهد علیاً فاجرا تاثیر به سرتاسری در سنگ‌تراشی آنها داشته است، یا اینکه بسیاری از سنگ‌تراشان از آن به عنوان الگو استفاده کرده‌اند.^{۱۱}

نکته جالب توجه آنکه شمایل سنگ‌های از ازهار عمارت شاکری قم در خیابان آذر،

ابتدا کوچه آسید حسن، شبهی نقاشی‌های از سنگ‌های از ازهار صحن اتابکی است. به

نظر می‌رسد با توجه به احداث این دو بنا، در اوایل قاجاریه، سنگ‌تراش این دو بنا یک

نفر بوده است. افزون بر این در ادبیات اساطیری، گل‌دان مانند بسیاری از دست افزارها

چون گل، خرقه، کشکول و غیره بازتاب آرزوهای عرفانی و فلسفی است، به عبارت دیگر

گل و گل‌دان نمادی از سرنشی نیک در ارمگاه‌ها، ساختمندان‌های دینی و سنگ‌های

مزار به شمار می‌آیند.^{۱۲}

از این رو در تزئینات حرم مطهر از گل‌دان شامل گل و گل‌دان و درخت سرو فراوان استفاده شده است، به طوری که نشانه‌های آن در همه قسمت‌های حرم مطهر قابل مشاهده است.

با این توضیح که نگاره‌های باقی‌مانده از دوره صفویه مانند استفاده^{۱۳} در حالی که به دلیل

آنثایی ایرانیان با شیوه‌های تزیینی در کشورهای غربی نقاشی‌های دوره قاجاریه و

پهلوی حالت واقعی دارند. در حقیقت در این دوره نقاش‌ها و سنگ‌تراش‌ها تلاش

کرده‌اند آثار خود را با واقعیت‌های پیروزی منطبق نمایند. در کاشی‌های ستاره‌ای

(چلیپا) و زین فام قرن هفتاد و نه موزه آستان مقدس، از نقش‌های گیاهی گوآن‌گون با

برگ‌های نیم نخلی، چهارگچه، صدفی، خانایی و اسلامی استفاده شده است. نکته

جالب توجه آنکه این کاشی‌ها با آیات قرآنی، روایات و شعرهای شاعران فارسی‌گوی

برزگ مانند فردوسی، حافظ و سعدی مذکور شده‌اند. (نگاره‌های شماره ۹، ۱۱، ۱۰).

نگاره‌های اسلامی، هندسی و خنایی

اگرچه میراث دار هنر اسلامی یا اسلامی همه تمدن‌ها هستند، ولی با توجه به

بازدارندگی صورت‌نگاری انسان و حیوان در جهان اسلام، می‌توان آن را از ایجادگارهای

از رشمند هنرمندان مسلمان جهان اسلام به شمار آورد.^{۱۴} گرایش بر مکر از ویژگی‌های

مهم این سیک از هنر بنایی است، یعنی از پراکنده‌ی شروع و در مکر درخشان

می‌شوند. به سخن دیگر؛ هنرمندان به سهیله آن «وحدت در کثرت و مخلوق را به نمایش می‌گذارند.

وحدت» به معنای فلسفی یا حرکت از ای خالق و مخلوق را به نمایش می‌گذارند.

شایستگی دیگر این نقش، برپایی زمان مناسب برای بروز نوآوری‌های هنری نهفته در

میان معماران و هنرمندان در سرتاسر جهان اسلام است. به طوری که هر هنرمندی بر

اساس سلیقه‌های خود می‌تواند نقشی از اسلامی‌های گوآن‌گون را در پیرامون کار خود

ایجاد نماید.^{۱۵} به خاطر ویژگی‌های منحصر به فرد، قسمت‌های مختلف آستان مقدس

تجلى‌گاه آثار گوآن‌گون این است و نمونه‌های آن را می‌توان در تزیینات صحنین،

رواق‌ها و حتی سنگ‌های مزار مشاهده کرد.

نقوش درگاه‌های و محرابی

در فرهنگ اسلامی مهابا به محراب از قسمت‌های بناهای دینی مسجد است، به عبارتی

دیگر محراب برای مسجد مانند دروازه پیشست و محل درخشش نور خداوندی و به

معنای حرکت از زمین ماذی بسوی ملکوت اعلی است.^{۱۶}

از این رو نگاره‌های درگاهی در تزیینات حرم مطهر حضرت ایوان گوآن‌گون حرم مطهر

ویژه‌ای دارد؛ و گونه‌های آن در کاشیکاری‌های قسمت‌های گوآن‌گون حرم مطهر

شامل روضه مطهر، مسجدها، رواق‌ها، صحنه‌ها و ایوان‌ها قابل مشاهده است.

خصوص در سنگ‌های مزار قدمی آستان مقدس یعنی؛ سنگ قبر مهتر منصور از

آثار دوره افق‌قویونلوها، شاه عباس دوم، محمد صادق شاملو، قهرمان میرزا و غیره زیاد

استفاده شده است، به طوری که به نظر می‌رسد نقوش درگاهی و محرابی تزیین غالب

سنگ‌های مزار در ایران بیش از صفویه به شمار می‌آمد.^{۱۷}

در این میان کاشی محرابی شکل مرقد مطهر حضرت امام رضا علیه

اثر محمد بن ای طاهر بن ای الحسین به سال ۶۰۲ ق. م. کاشی بزرگ مرقد علی بن

جعفراع (به ابعاد ۲۰۰x۱۵۶) شامل شش قطعه هر کدام به ابعاد ۷۰x۲۷۰ با خط

ثلث یکی از زیباترین نقوش محرابی در میان نقش‌های محرابی جهان اسلام است که

در زمان محمد باقر متولی باشی تولیت آستان به موزه آستان منتقل شده است.

۵۱

۲

۳

۶

۷

۹

۱۰

۸

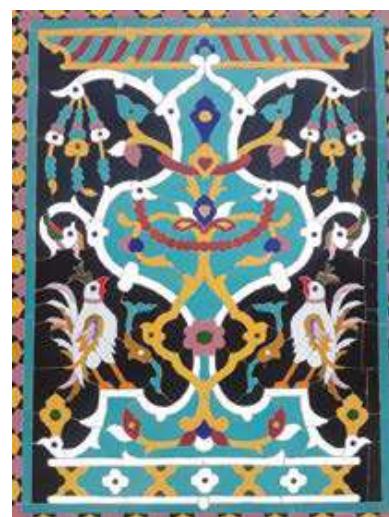
۱۱

۱۲

۷

عکس: سید رضا احمدی

عمران نامه